

Statistische Trends

Vrijwilligers met en zonder betaald werk

Sabine Krieg
Hendrika Lautenbach
Hans Schmeets

December 2017

Inhoud

1. Inleiding	3
2. Vrijwilligerswerk door 15- tot 65-jarigen	5
3. Vrijwilligerswerk en de afstand tot de arbeidsmarkt	6
4. Vrijwilligerswerk en het beroep van werkenden	9
5. Vrijwilligers werk en het soort dienstverband van werkenden	10
6. Vrijwilligerswerk en omvang dienstverband van werkenden	10
7. Conclusies en discussie	12
Literatuur	14
Technische toelichting	15
Tabellenbijlage	17

Van de 15- tot 65-jarigen heeft 28 procent zich in 2016 minstens één keer in de vier weken als vrijwilliger ingezet voor een organisatie. Gemiddeld was een vrijwilliger 3,5 uur per week actief. Hoewel het percentage vrijwilligers nagenoeg gelijk is in de groepen met en zonder betaald werk, is de arbeidsmarktpositie wel onderscheidend. Werklozen zijn vaker actief als vrijwilliger dan mensen die wel werken of mensen die niet willen of kunnen werken. Van de werkenden doen deeltijders vaker vrijwilligerswerk dan voltijders, en zelfstandigen vaker dan werknemers.

1. Inleiding

Vrijwilligerswerk wordt dikwijls beschouwd als een manier waarop mensen zich met elkaar verbinden en bijdragen aan het maatschappelijk leven. Voor zowel henzelf als de organisatie waarvoor zij dit werk uitvoeren, levert dit een meerwaarde op. Uit eerder onderzoek blijkt dat ongeveer de helft van de 15-plussers minstens één keer per jaar vrijwillig en onbetaald actief is in organisatorisch verband (CBS Statline, 2017). Denk hierbij aan activiteiten voor een school, de sportvereniging, de kerk, de muziekvereniging, de buurtvereniging of in politiek verband. Vergeleken met andere landen ligt het aandeel vrijwilligers in Nederland hoog (Dekker en De Hart, 2009; Linssen en Schmeets, 2010; Schmeets, Parigini en Van Hoof, 2016). Sinds 1977 is dit aandeel bovendien vrijwel gelijk gebleven (Schmeets en Te Riele, 2014). Bijna een kwart van de bevolking is van mening dat het vanzelfsprekend is dat je vrijwilligerswerk doet, en bijna de helft geeft aan dat het gewenst is dat alle burgers minstens een keer in hun leven vrijwilligerswerk zouden moeten doen (De Wit en Bekkers, 2017, p. 197).

Wat steevast, ook uit minder recente studies (Brady, Verba en Schlozman, 1995; Rostenthal, Feiring en Lewis, 1998), naar voren komt is dat er grote verschillen zijn tussen de bevolkingsgroepen in het doen van vrijwilligerswerk, en dat vooral het opleidingsniveau hierbij onderscheidend is. Blijkbaar is kennis een bepalende factor bij het zich actief inzetten als vrijwilliger. De relatie met inkomen is minder duidelijk (Freeman, 1997; Menchik en Weisbrod, 1987). Voor Nederland is aangetoond dat de inkomenspositie geen effect heeft op vrijwilligerswerk indien rekening wordt gehouden met andere kenmerken die samenhangen met het inkomen, waaronder vooral opleiding (Otten, Bos, Dehing en Hermans, 2015; Bekkers, De Wit, Hoolwerf en Boezeman, 2015; Schmeets en Arends, 2017).

Een voor Nederland tot dusver onontgonnen terrein is een gedetailleerd onderzoek naar de relatie tussen vrijwilligerswerk en de arbeidsmarktsituatie. Eerder werd wel aangetoond dat in deeltijd werkenden vaker vrijwilliger zijn dan voltijders (Arts en Te Riele, 2010). Ook zijn er internationale studies die aantoonden dat werkenden vaker vrijwilligerswerk doen dan niet-werkenden (Smith, 1994), en deeltijders vaker dan de werkenden met een fulltime baan (Wilson, 2000; Bussel en Forbes, 2002). Hierbij speelt dat op de werkvloer veelal contacten ontstaan en specifieke vaardigheden worden opgedaan die, naast de kennis door opleiding, een stimulans kunnen geven aan activiteiten in organisaties en verenigingen buiten het dienstverband. Aan de andere kant: actief zijn als vrijwilliger kost ook tijd, en de hiervoor beschikbare tijd is doorgaans schaarser onder de werkzame dan onder de niet-werkzame bevolking.

Dit beeld kan verder genuanceerd worden, want de arbeidsmarktpositie kent vele geledingen. In dit artikel wordt hieraan tegemoet gekomen door in kaart te brengen in hoeverre de arbeidsmarktpositie samenhangt met het al dan niet verrichten van vrijwilligerswerk, het soort vrijwilligerswerk en het aantal uren dat iemand als vrijwilliger actief is. De positie op de arbeidsmarkt betreft hierbij enerzijds het hebben van betaald werk in deeltijd of voltijd, het soort dienstverband, het beroep en voor degenen zonder werk: hun afstand tot de arbeidsmarkt. Zo staan personen die geen betaald werk hebben maar daar wel actief naar op zoek zijn dichterbij de arbeidsmarkt dan degenen die geen activiteiten ontplooiën om werk te vinden omdat zij bijvoorbeeld niet aan de slag kunnen vanwege gezondheidsproblemen of omdat zij momenteel een opleiding volgen. De uitkomsten van deze studie zijn niet alleen nieuw, maar ook beleidsmatig relevant. In de participatiesamenleving wordt steeds meer beroep op de burger gedaan tot het geven van hulp via onder meer vrijwilligerswerk. Eén van de gedachten in de sinds 2015 van kracht zijnde Participatiewet is bovendien dat het opdoen van vaardigheden en het verbreden van je netwerk via vrijwilligerswerk de kans op het vinden van betaald werk verhoogt.

Meten van vrijwilligerswerk

Vanaf 2012 wordt vrijwilligerswerk uitgebreid gemeten in de CBS-enquête Sociale samenhang en Welzijn (S&W). Om de relatie tussen de arbeidsmarktpositie en vrijwilligerswerk te kunnen maken is in 2016 eenmalig een aantal vragen over vrijwilligerswerk opgenomen in de Enquête Beroepsbevolking (EBB, zie Technische toelichting), waarbij gevraagd is naar activiteiten die binnen een periode van vier weken voorafgaande aan het interview hebben plaatsgevonden. De zes soorten vrijwilligerswerk die hierbij uitgevraagd zijn, zijn een indikking van de dertien soorten die via de S&W worden geïnventariseerd (zie Schmeets en Arends, 2017). De S&W-enquête inventariseert vrijwilligerswerk in het afgelopen jaar én in de afgelopen vier weken. Om de relatie tussen vrijwilligerswerk en de arbeidsmarktpositie te beschrijven, beperkt het onderzoek in dit artikel zich tot de leeftijdsgroep van 15 tot 65 jaar. De 65-plussers zijn niet meegenomen aangezien zij geen meestal geen betaald werk (meer willen) hebben. Het onderzoek richt zich op degenen die in potentie tot de werkzame beroepsbevolking zouden kunnen behoren, ook al doen zij dat soms met reden niet.

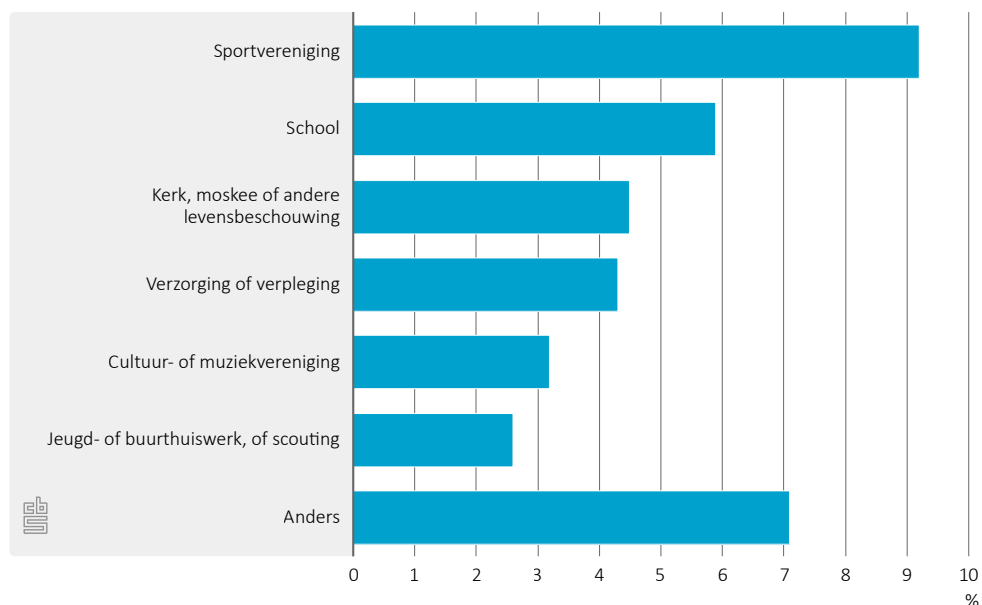
Van personen van 15 tot 65 jaar die in de afgelopen vier weken is in 2016 in de EBB 28 procent vrijwilliger, en in S&W is dat 31 procent. In 2016 is het aandeel 15-plussers dat zich minstens één keer per jaar inzet als vrijwilliger volgens S&W 50 procent, onder 15- tot 65-jarigen is dat 51 procent.

2. Vrijwilligerswerk door 15- tot 65-jarigen

In 2016 deed 28,3 procent van de bevolking van 15 tot 65 jaar vrijwilligerswerk. Dit zijn ruim 3,1 miljoen personen die ten minste één keer in de vier werken voorafgaande aan het onderzoek vrijwilligerswerk hebben gedaan voor een organisatie of vereniging.

Onder degenen die aangaven vrijwilliger te zijn, is geïnventariseerd binnen wat voor soort vereniging of organisatie zij dat doen. Van de 15- tot 65-jarigen was bijna 1 op de 10 in 2016 actief binnen sportverenigingen, bijna 6 procent op scholen of in het onderwijs, en ruim 4 procent heeft zich ingezet op het terrein van verzorging dan wel verpleging, en een even groot percentage binnen de kerk, moskee of andere levensbeschouwing. Men kan ook bij meerdere organisaties als vrijwilliger aan de slag zijn: voor bijna 7 procent van de vrijwilligers is dat zo. Gemiddeld was een vrijwilliger 3,5 uur per week actief.

2.1 Aandeel vrijwilligers naar organisatie, 2016

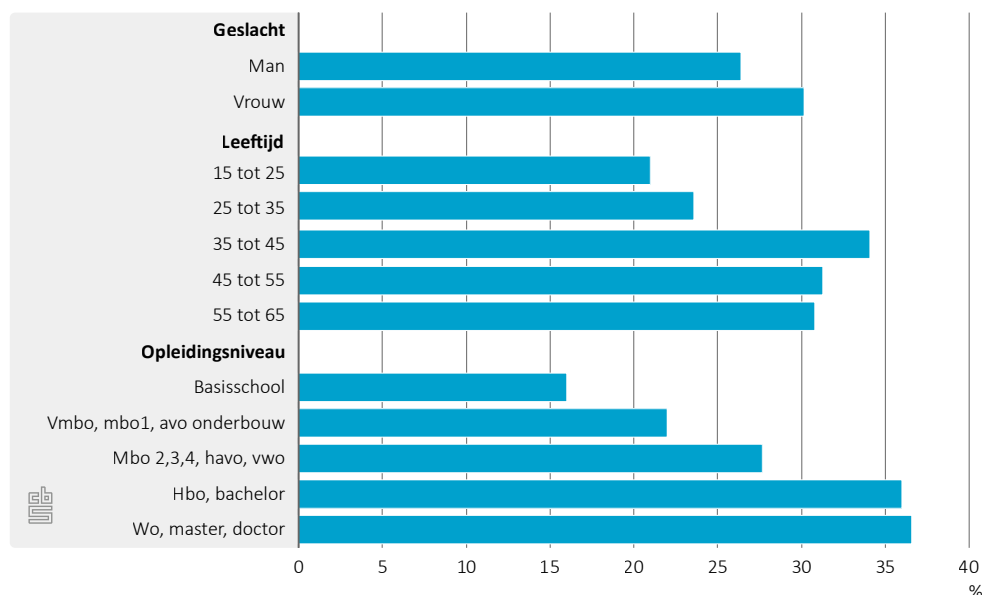

Vrouwen zijn gemiddeld iets vaker actief als vrijwilliger dan mannen, en mensen vanaf 35 jaar vaker dan jongeren tussen de 15 en 34 jaar. Het opleidingsniveau laat een sterke samenhang zien met het doen van vrijwilligerswerk: hoe hoger het opleidingsniveau, hoe vaker men als vrijwilliger actief is. Hoogopgeleiden (Hbo en hoger) doen met 36 procent ruim twee keer zo vaak vrijwilligerswerk als de laagstopgeleiden (basisonderwijs).

Vrouwen doen met 9 procent ruim 3 keer zo vaak vrijwilligerswerk op school als mannen. Ook vrijwilligerswerk in de verpleging of verzorging en in de kerk, moskee of levensbeschouwelijke organisatie wordt vaker door vrouwen gedaan. Mannen zijn maar op één terrein significant vaker dan vrouwen actief als vrijwilliger en dat is in de sport. Het aandeel is onder mannen 11 procent, tegen 7 procent van de vrouwen (zie bijlage, tabel B1). Vrijwilligerswerk op school wordt vooral gedaan door de 35- tot 45-jarigen, en bij sportverenigingen door de leeftijdsgroep van 35 tot 55 jaar (zie tabel B1). Dit betreft vaak ouders van kinderen in de

basis- en middelbare schoolleeftijd. Vrijwilligerswerk in de verzorging, kerk en cultuur komt meer voor op hogere leeftijd.

2.2 Aandeel vrijwilligers naar geslacht, leeftijd en hoogst behaalde opleidingsniveau, 2016

De discrepanties tussen de opleidingsgroepen verschillen naar soort vrijwilligerswerk. Bij de meeste vormen, waaronder school (van krap 3 procent onder de laagst opgeleiden tot 8 procent onder de hoogstopgeleiden), sport (van 5 tot 13 procent), cultuur (van 2 tot 5 procent), kerk (van 3 tot 6 procent), en andere organisaties (van 3 tot 11 procent) is de proportie vrijwilligers groter naarmate het opleidingsniveau hoger is. Dit is iets minder het geval bij het jeugdwerk (van 2 tot 3 procent), terwijl er nagenoeg geen verschillen optreden bij de vrijwillige inzet in de verzorging (zie tabel B1). De hier beschreven patronen komen in grote lijnen overeen met de bevindingen op basis van S&W (Schmeets en Arends, 2017).

3. Vrijwilligerswerk en de afstand tot de arbeidsmarkt

Wie zijn degenen die vrijwilligerswerk doen vanuit het perspectief van de arbeidsmarktpositie? Er zijn twee invalshoeken: de werkenden hebben specifieke werk-gerelateerde vaardigheden en hebben contacten met anderen op de werkvloer. Daarmee hebben zij kennis en vaardigheden die zichtbaar zijn voor anderen, die daar dan vervolgens een beroep op kunnen doen. Dit vergroot hun kans op inzet als vrijwilliger. Aan de andere kant: werken als vrijwilliger kost tijd, en die is doorgaans spaarzamer voor het werkzame deel van de bevolking. Op het eerste gezicht lijkt het alsof beide effecten elkaar opheffen: van zowel de werkzame (≥ 1 uur per week betaald werk) als de niet-werkzame 15- tot 65-jarigen is het percentage vrijwilligers vrijwel gelijk. Een verdere uitdieping leert echter dat meer aspecten een rol spelen, vooral de reden waarom iemand niet werkzaam is.

Het aandeel vrijwilligers is onder werklozen met 33 procent 5 procentpunt hoger dan onder degenen met betaald werk en ook dan onder degenen die niet tot de beroepsbevolking behoren. Werklozen verschillen van de niet-beroepsbevolking in die zin dat beide groepen weliswaar geen betaald werk hebben, maar zij daar wel direct beschikbaar voor zijn en recent naar op zoek zijn geweest. Personen die tot de niet-beroepsbevolking behoren zijn of niet per direct beschikbaar, of hebben niet recent gezocht, of beide. Er is dus verschil in deelname aan vrijwilligerswerk onder mensen zonder betaald werk, ondanks dat zij ogenschijnlijk evenveel tijd ter beschikking hebben. Hierbij dient te worden opgemerkt dat er veel meer personen met dan zonder betaald werk zijn. Dit betekent dat bijna driekwart van de vrijwilligers de vrijwillige activiteiten combineert met betaald werk.

Een meer gedetailleerdere uitsplitsing van de niet-beroepsbevolking levert aanwijzingen op waarom er binnen deze groep verschillen bestaan in het actief zijn als vrijwilliger. De niet-beroepsbevolking bestaat voor een kwart uit personen die wel willen werken, maar om verschillende redenen niet recent hebben gezocht naar werk of hier niet direct beschikbaar voor zijn. Driekwart van de niet-beroepsbevolking bestaat uit groepen die om diverse beweegredenen niet willen of kunnen werken. Dit kan bijvoorbeeld zijn vanwege zorgtaken, het volgen van een opleiding, hoge leeftijd, of vanwege ziekte of arbeidsongeschiktheid. Personen die tot de niet-beroepsbevolking behoren en aangeven wel te willen werken doen met 32 procent even vaak vrijwilligerswerk als werklozen. Geeft men echter aan geen betaald werk te willen of te kunnen doen dan ligt de deelname aan vrijwilligerswerk met gemiddeld 26 procent beduidend lager.

Dit beeld kan nog verder worden genuanceerd. De grootste groep binnen de niet-beroepsbevolking betreft de groep die vanwege gezondheidsredenen aangeeft niet te kunnen werken. Daarvan doet 22 procent vrijwilligerswerk. Degenen die niet werken omdat zij een opleiding volgen zitten met 20 procent op ongeveer hetzelfde niveau. Dit hangt samen met hun leeftijd: het betreft vaak jongeren, een groep die gemiddeld genomen minder vaak vrijwilligerswerk doet. Daarnaast zijn onderwijsvolgenden voor een deel van hun tijd al bezet. Degenen die omwille van zorgtaken thuis niet willen of kunnen werken, doen meer dan gemiddeld (31 procent) vrijwilligerswerk. Ook onder degenen die wegens hoge leeftijd of pensionering niet willen of kunnen werken, is met ruim 40 procent een bovengemiddeld deel actief als vrijwilliger. Zij maken echter maar een klein deel uit van de niet-beroepsbevolking.

De naar arbeidspositie onderscheiden groepen verschillen in opbouw naar geslacht, leeftijd en opleiding. Zoals in paragraaf 2 beschreven ontlopen diverse bevolkingsgroepen – zoals mannen en vrouwen, jongeren en ouderen, lager en hoger opgeleiden – elkaar in de mate waarin ze actief zijn als vrijwilliger. Daarom is onderzocht of de vastgestelde samenhang tussen arbeidspositie en vrijwilligerswerk blijft bestaan als de hier onderscheiden groepen niet zouden verschillen naar deze achtergrondkenmerken (zie Technische toelichting). Het aldus corrigeren is een manier om te laten zien hoe de groepen verschillen naar het doen van vrijwilligerswerk zonder dat dit cijfer beïnvloed wordt door het verschil in deze persoonskenmerken.¹⁾

¹⁾ Bijvoorbeeld, personen die niet werken omdat zij gezondheidsklachten hebben zijn gemiddeld ouder, en personen die niet werken omdat zij een opleiding volgen juist gemiddeld jonger. Met andere woorden: als er na de correctie nog significante verschillen tussen de groepen met uiteenlopende posities op de arbeidsmarkt zijn, dan ligt dat niet aan het feit dat deze groepen verschillen qua samenstelling in geslacht, leeftijd en opleidingsniveau.

3.1 Vrijwilligers naar arbeidsmarktpositie, 2016

	Totaal	Aandeel	Gemiddelde tijd bestede aan vrijwilligerswerk
	x 1 000	%	uren per week
Totaal	10 988	28,3	3,5
Werkzaam	8 224	28,2	2,8
Werkloos	531	33,1	5,7
Niet-beroepsbevolking	2 233	27,8	5,4
wil wel werken	577	32,3	5,7
niet beschikbaar (2 wk), wel gezocht (4 wk)	290	30,9	6,7
wel beschikbaar (2 wk), niet gezocht (4 wk)	126	35,3	4,8
niet beschikbaar (2 wk), niet gezocht (4 wk)	162	32,5	4,6
wil/kan niet werken	1 656	26,2	5,3
zorg gezin/huishouden	165	31,0	4,1
opleiding/studie	450	20,4	4,0
pensioen/hoge leeftijd	195	40,6	5,6
ziekte/arbeidsongeschiktheid	652	22,3	5,0
anders	194	34,2	8,0

Na correctie voor verschillen in geslacht, leeftijd en opleidingsniveau is het aandeel vrijwilligers onder de niet-werkenden groter dan onder de werkenden (zie tabel B2). Dit komt onder meer doordat de niet-werkenden gemiddeld wat lager opgeleid zijn. Zo neemt de kansverhouding (odds ratio) dat een werkloze vrijwilligerswerk doet ten opzichte van de werkenden toe van 1,3 naar 1,5. Maar ook zorgt de correctie ervoor dat de afstand van diverse groepen in de niet-beroepsbevolking tot de werkenden groter wordt. Dat geldt bijvoorbeeld voor de groepen die wel willen werken, maar niet beschikbaar zijn en/of niet gezocht hebben, waarvan de kans met zo'n 0,3 punten stijgt. En waar vóór de correctie de groep die wegens studie beduidend minder participeerde als vrijwilliger, is er na correctie geen verschil meer met de werkenden.

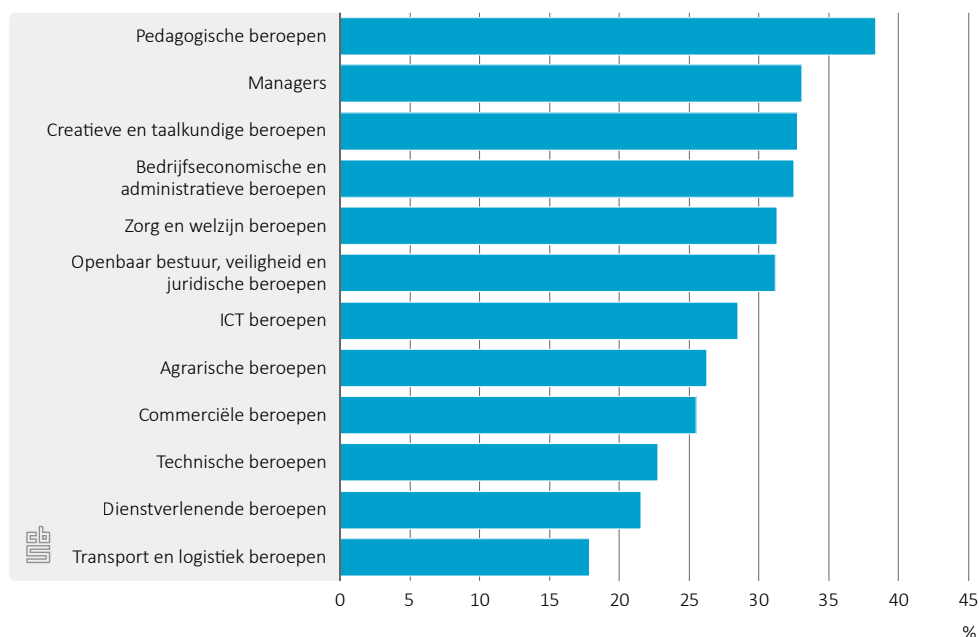
Hoewel er nauwelijks verschillen zijn in de proporties vrijwilligers tussen het werkzame en niet-werkzame deel van de 15- tot 65-jarigen, spendeert het werkzame deel gemiddeld veel minder uren aan de vrijwilligersactiviteiten dan de vrijwilligers zonder betaald werk. Dat betreft zowel de werklozen als de niet-beroepsbevolking. Zij besteden ongeveer twee keer zo veel tijd aan vrijwilligerswerk (5,7 respectievelijk 5,4 uur gemiddeld per week) als de personen die behalve vrijwilligerswerk ook betaald werk hebben (2,8 uur gemiddeld per week). Binnen de onderscheiden groepen van de niet-beroepsbevolking besteden degenen die vanwege hoge leeftijd niet (meer) werken gemiddeld 5,6 uur aan vrijwilligerswerk. Dat is iets meer dan degenen die vanwege het volgen van een opleiding of zorgtaken niet werken. Na de correctie voor geslacht, leeftijd en opleiding blijven deze verschillen nagenoeg ongewijzigd.

Er is ook een duidelijke relatie tussen de afstand tot de arbeidsmarkt en het soort vrijwilligerswerk (zie tabel B1). Degenen die betaald werk hebben zijn vaker dan anderen als vrijwilliger actief bij sportverenigingen. Personen die vanwege zorg voor het gezin niet werken zijn het vaakst actief als vrijwilliger op school (15 procent). Personen die niet (meer) aan het werk zijn vanwege hoge leeftijd, zijn relatief vaak vrijwilliger in de verzorging (16 procent). Zo lijkt de levensfase, zoals het hebben van schoolgaande kinderen dan wel het ouder worden, van grote invloed te zijn op de keuze van het soort vrijwilligerswerk dat men doet.

4. Vrijwilligerswerk en het beroep van werkenden

Van alle beroepsgroepen doen de personen met een pedagogisch beroep met 38 procent het vaakst vrijwilligerswerk. Ook in de creatieve en taalkundige beroepen, in de bedrijfseconomische en administratieve beroepen, onder managers, in beroepen in openbaar bestuur, veiligheid en op het juridische vlak, en in beroepen in zorg en welzijn ligt het aandeel vrijwilligers relatief hoog (bijna een derde). Beduidend minder vrijwilligers worden aangetroffen in de dienstverlenende beroepsgroepen (dat zijn vooral horecamedewerkers en schoonmakers), waar 22 procent actief is, en in beroepen in transport en logistiek (18 procent). Na correctie voor leeftijd, geslacht en opleidingsniveau worden de verschillen tussen de beroepen kleiner (zie tabel B2). Dit hangt vooral samen met het gemiddeld lagere opleidingsniveau in de beroepsgroepen met weinig vrijwilligerswerk, waaronder de agrarische, dienstverlenende en logistieke beroepen.

4.1 Aandeel vrijwilligers per beroepsgroep, 2016

Het gemiddelde aantal uren dat een vrijwilliger per week besteedt, verschilt niet sterk tussen de beroepen. Er is wel een aantal opvallende verbanden tussen het beroep en de organisatie waarvoor vrijwilligerswerk gedaan wordt. Zo doet van de personen in pedagogische beroepen 12 procent vrijwilligerswerk op school. Bij de overige beroepsgroepen ligt dit percentage tussen 2 en 8 procent. Van de personen met een beroep in de zorg en welzijn doet 7 procent vrijwilligerswerk in verzorging en verpleging. Dit is aanzienlijk meer dan bij de andere beroepen (tussen 1 en 4 procent). Bij vrijwilligerswerk op cultureel gebied ligt het percentage in de creatieve en taalkundige beroepen met 9 procent het hoogst, voor de andere beroepen wordt een percentage tussen 2 en 5 procent gevonden. Verder laten de agrarische beroepen bij vrijwilligerswerk voor kerk (moskee of andere) met 7 procent een van de hoogste percentages zien. Bij de andere organisaties is het percentage vrijwilligers in de agrarische beroepen eerder laag tot gemiddeld (zie tabel B1).

5. Vrijwilligerswerk en het soort dienstverband van werkenden

Het soort dienstverband is gerelateerd aan vrijwilligerswerk. Zelfstandigen zetten zich met 31 procent gemiddeld vaker in als vrijwilliger dan werknemers (28 procent). Daarbij zijn zelfstandigen met en zonder personeel in vergelijkbare mate actief als vrijwilliger. Werknemers met een vast contract doen met 29 procent vaker vrijwilligerswerk dan werknemers met een flexibel contract (24 procent). Bekend is dat werknemers met een flexibel contract gemiddeld genomen jonger zijn dan werknemers met vast contract en ook zelfstandigen. Er zijn meer verschillen in samenstelling van de onderscheiden groepen naar dienstverband naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Zelfstandigen zonder personeel doen na correctie voor deze verschillen nog steeds vaker vrijwilligerswerk dan alle andere onderscheiden groepen. Tussen de overige drie groepen is het verschil weggefallen (zie tabel B2).

Wie naast betaald werk ook vrijwilligerswerk doet, besteedt er – ongeacht het soort dienstverband dat men heeft – ongeveer even veel tijd aan. Dat zelfstandigen gemiddeld hoger opgeleid zijn, vaker man en gemiddeld wat ouder weerspiegelt zich in het soort vrijwilligerswerk dat zij doen. Zo wordt door zelfstandigen bovengemiddeld vaak gekozen voor vrijwilligerswerk op het terrein van sport, cultuur en kerk. Van alle zelfstandigen met personeel is 14 procent actief als vrijwilliger in de sport, tegen 10 procent gemiddeld van alle werkenden van 15 tot 65 jaar (zie tabel B1). Dat ongeveer driekwart van de zelfstandigen met personeel man is, is hierin terug te lezen.

5.1 Vrijwilligers met betaald werk naar dienstverband, 2016

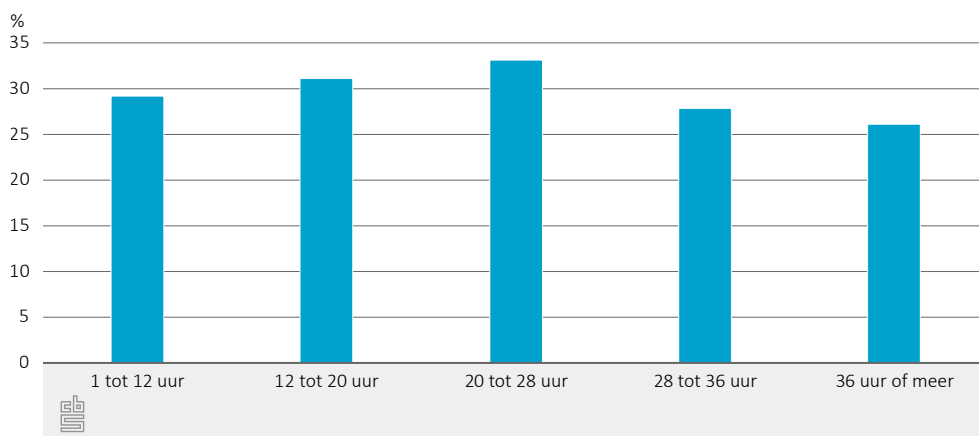
	Totaal	Aandeel	Gemiddelde tijd bestede aan vrijwilligerswerk
	x 1 000	%	uren per week
Totaal werkzaam	8 224	28,2	2,8
Werknemers	6 983	27,5	2,8
met vaste arbeidsrelatie	5 242	28,8	2,7
met flexibele arbeidsrelatie	1 741	23,5	3,2
Zelfstandigen	1 242	32,2	3,1
zelfstandige zonder personeel	907	32,6	3,2
zelfstandige met personeel	304	31,0	2,9

6. Vrijwilligerswerk en omvang dienstverband van werkenden

Personen met een deeltijdbaan tot 28 uur per week doen vaker vrijwilligerswerk dan degenen die meer uren werken. Dat zij in principe meer tijd beschikbaar hebben, vertaalt zich hier dus inderdaad in het vaker doen van vrijwilligerswerk. Bij een werkweek tot 28 uur per week loopt het aandeel dat actief is als vrijwilliger opmerkelijk genoeg wel op naarmate er meer

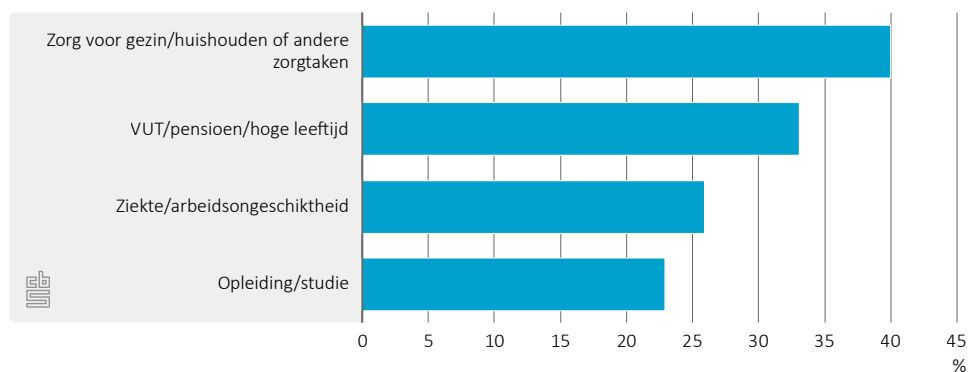
uren betaald gewerkt wordt. Om na te gaan of dit (deels) wordt veroorzaakt door de specifieke samenstelling van deze groepen deeltijders, is gecorrigeerd voor geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Dan wordt het verschil tussen de personen met een deeltijdbaai van beperkte omvang en diegenen die een substantieel aantal uren werken groter (zie tabel B2). Dit komt doordat de deeltijdwerkers tot 28 uur relatief laag opgeleid zijn en dat deeltijdwerkers tot 20 uur daarnaast relatief jong zijn. Het effect van de correctie is het grootst bij de groep die minder dan 12 uur per week werkt. Ook bij de groep die 12 tot 20 uur werkt neemt de kansverhouding toe, van 1,3 naar 1,7, en bij de groep die 20 tot 28 uur werkzaam is, van 1,4 naar 1,6. De groep die 28 tot 36 uur werkt onderscheidt zich met een kans van 1,1 nauwelijks van de voltijds werkenden. Dat blijft zo na correctie.

6.1 Aandeel vrijwilligers naar wekelijkse arbeidsduur, 2016

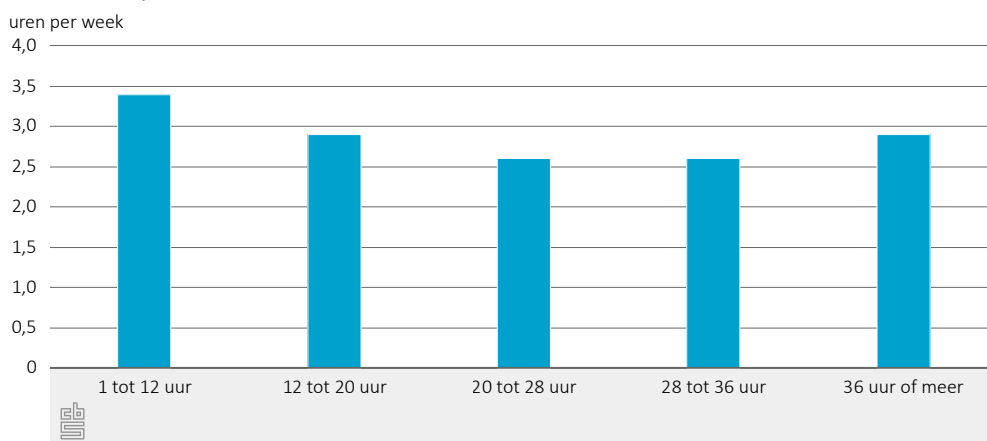
Bij het doen van vrijwilligerswerk speelt ook de reden waarom een persoon parttime werkt een grote rol. Vooral personen die vanwege zorg voor het gezin parttime werken, doen relatief vaak vrijwilligerswerk. Personen die vanwege het volgen van een opleiding parttime werken, doen juist relatief weinig aan vrijwilligerswerk. De correctie naar leeftijd, geslacht en opleidingsniveau heeft vooral effect bij personen die een opleiding volgen. Door de correctie wordt bij deze groep het aandeel vrijwilligers fors groter, en is de kans op vrijwilligerswerk 1,5 keer zo groot als bij het voltijd werkzame deel. Degenen die een opleiding volgen zijn doorgaans immers relatief jong en gemiddeld lager opgeleid dan degenen die hun opleiding af hebben.

6.2 Aandeel vrijwilligers onder werkenden met een arbeidsduur tot en met 32 uur per week, naar reden van deeltijdwerken, 2016

Gemiddeld besteedt een vrijwilliger met betaald werk 2,8 uur per week aan vrijwilligerswerk. De vrijwilligers die minder dan 12 uur per week werken zijn met gemiddeld 3,4 uur per week het meest actief. Ook de reden om parttime te werken speelt een rol bij het aantal uren dat aan vrijwilligerswerk besteed wordt. Diegenen die parttime werken vanwege zorg voor het gezin besteden gemiddeld 2 uur per week aan vrijwilligerswerk. Na correctie wordt het verschil tussen hen en diegenen die voltijd werken kleiner, maar blijven diegenen die parttime werken vanwege zorg voor gezin minder uren besteden aan vrijwilligerswerk.

6.3 Gemiddelde tijd die werkenden besteden aan vrijwilligerswerk naar wekelijkse arbeidsduur, 2016

De reden waarom parttime gewerkt wordt, hangt samen met de organisatie waarvoor vrijwilligerswerk gedaan wordt. Het meest opvallend is dat 21 procent van de mensen van 15 tot 65 jaar die vanwege zorg voor het gezin parttime werken, vrijwilligerswerk op school doen. Bij de andere groepen ligt het aandeel tussen de 2 en 5 procent. Mensen die vanwege zorg voor het gezin parttime werken, doen daarnaast ook relatief vaak (12 procent) vrijwilligerswerk bij een sportvereniging. Dat is hetzelfde percentage als bij de mensen die voltijd werken. Mensen die vanwege het volgen van een opleiding parttime werken, doen relatief weinig vrijwilligerswerk. Dit geldt met name als we kijken naar vrijwilligerswerk bij de kerk en bij de verzorging. Bij de kerk doet van deze groep 3 procent vrijwilligerswerk, vergeleken met 4 tot 7 procent bij de andere groepen. Bij verzorging is dat 2 procent, vergeleken met 4 tot 7 procent bij de andere groepen (zie tabel B1).

7. Conclusies en discussie

Om de relatie tussen vrijwilligerswerk en de arbeidsmarktpositie verder uit te diepen is in 2016 een aantal vragen aan de Enquête Beroepsbevolking (EBB) toegevoegd. Daarin is gevraagd naar vrijwillige activiteiten binnen een periode van vier weken. Ruim 3,1 miljoen personen van 15 tot 65 jaar waren in 2016 actief als vrijwilliger. Dat komt neer op 28 procent. Vrijwilligers zijn vooral actief op de terreinen sport, onderwijs, verzorging, en voor levensbeschouwelijke organisaties. Er is geen verschil in het aandeel vrijwilligers tussen personen met en zonder betaald werk. Dat is in die zin opmerkelijk aangezien vrijwilligerswerk een investering in tijd is; en die tijd is meestal schaarser onder degenen met een betaalde baan.

Een verdieping van de arbeidsmarktpositie leert echter dat er soms grote verschillen zijn. Zo zijn werklozen bovengemiddeld vaak vrijwilliger. Ook specifieke groepen binnen de niet-beroepsbevolking doen relatief vaak vrijwilligerswerk. Van degenen die vanwege hoge leeftijd of pensionering niet beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt, is bijvoorbeeld 40 procent actief als vrijwilliger. Groepen die vanwege andere reden aangeven niet te willen of kunnen werken, zoals het zorgen voor gezinsleden, zijn minder vaak actief. Deze personen doen, net als personen die om die reden in deeltijd werken, wel relatief vaak vrijwilligerswerk op school. Ook degenen die aangeven niet te kunnen werken vanwege gezondheidsredenen zetten zich minder in als vrijwilliger.

Naast de groep zonder betaald werk zijn er ook binnen de groep met betaald werk aanzienlijke verschillen in de deelname aan vrijwilligerswerk. Zo zijn parttimers vaker actief dan fulltimers, hoewel personen met een kleine deeltijdbaai minder vaak vrijwilligerswerk verrichten dan degenen met een grote deeltijdbaai. Zelfstandigen zetten zich met 31 procent gemiddeld iets vaker in als vrijwilliger dan werknemers (28 procent).

Niet alleen varieert het aandeel vrijwilligers tussen de segmenten van de arbeidsmarkt, ook de tijdsinvestering varieert. Gemiddeld is een vrijwilliger 3,5 uur per week actief. Hoewel werkenden en niet-werkenden gemiddeld even vaak vrijwilligerswerk doen, besteden niet-werkenden daar gemiddeld twee keer zoveel tijd hieraan (ongeveer 5,5 uur per week). Onder de werkenden zijn degenen met een baan tot 12 uur per week met gemiddeld bijna 3,5 uur per week het langst bezig met vrijwilligerswerk.

Van belang is om rekening te houden met de samenstelling van de groepen die diverse posities bekleden op de arbeidsmarkt. Gemiddeld genomen zijn vrouwen iets vaker actief als vrijwilliger dan mannen. Mensen vanaf 35 jaar zijn vaker vrijwilliger dan jongeren tussen de 15 en 35 jaar, en hoe hoger het opleidingsniveau, hoe groter het aandeel dat zich vrijwillig inzet. Het sterke verband met opleiding doet vermoeden dat, naast beschikbare tijd, hierbij ook bepaalde vaardigheden en kennis stimulerende factoren zijn. Door met deze drie compositiekenmerken rekening te houden, is onderzocht in hoeverre de relatie tussen vrijwilligerswerk en de arbeidsmarkt wordt bijgesteld. In grote lijnen blijven de conclusies op basis van de bivariate, ongecorrigeerde, bevindingen overeind. Vooral geldt dat voor de verschillen in het gemiddeld aantal uren. Denkbaar is dat andere factoren aanvullend corrigeren, zoals de mate van stedelijkheid (op platteland meer vrijwilligers dan in steden) of bijvoorbeeld de religieuze betrokkenheid (religieuzen vaker vrijwilliger dan onkerkelijken) (Schmeets en Arends, 2017). In vervolgonderzoek zal nader op dergelijke kenmerken worden ingegaan, waarmee verdere inzichten worden verkregen in de relatie tussen de arbeidsmarktpositie en het vrijwilligerswerk. Motieven zoals leren, het uitdragen van waarden, zelfbevestiging en zelfbescherming, carrière en sociale omgeving kunnen ook een rol spelen in het wel of niet doen van vrijwilligerswerk, en in de tijd die iemand er aan spendeert (Bekkers, De Wit, Hoolwerf en Boezeman, 2015). Motieven voor het doen van vrijwilligerswerk zijn echter niet vastgesteld in het onderzoek, en verklaringen waarom bijvoorbeeld zelfstandigen zich vaker als vrijwilliger inzetten, zijn dus lastig.

In de afgelopen jaren en nog steeds is er veel discussie over de participatie van burgers in de samenleving. Gewezen wordt op de eigen verantwoordelijkheid en betrokkenheid van burgers. Naast het geven van hulp en steun aan anderen buiten organisaties om, is dat ook de vrijwillige inzet in organisatorisch verband. Tijd, kennis en vaardigheden zijn daarvoor nodig. De bevindingen in dit artikel onderschrijven dit. Mensen die meer tijd ter beschikking hebben omdat ze werkloos of (tijdelijk) niet beschikbaar zijn voor de arbeidsmarkt, investeren meer

uren als vrijwilliger. Ook het beroep laat zien dat er een relatie is tussen de interesse en vaardigheden en het soort vrijwilligerswerk. Met een beroep in de verzorgende sfeer is er een bovengemiddelde inzet als vrijwilliger voor organisaties in de zorg of verpleging. Maar bovenal zijn vrijwilligersactiviteiten verweven met kennis: hoe hoger de opleiding, hoe groter de vrijwilligersbijdrage. De logische vervolgvraag is wat dit betekent voor de toekomst. Zijn er bijvoorbeeld indicaties dat met het aantrekken van de economie er minder potentieel is voor het verrichten van vrijwilligerswerk? Wat betekent de vergrijzing en de verhoging van de pensioenleeftijd voor zowel de vraag naar als het aanbod van de vrijwilligers? Welke effecten genereert de gemiddelde groei van de kennis in de vorm van opleiding, en vragen (bepaalde) organisaties meer kennis en vaardigheden van de vrijwilligers? Hoewel dergelijke demografische en sociaaleconomische veranderingen een rol spelen bij de vraag en aanbod van het vrijwilligerswerk, is het beeld dat de statistieken schetsen evenwel dat het vrijwilligersaanbod in Nederland al meer dan veertig jaar hoog en stabiel is. Dat is een opmerkelijke, en misschien wel geruststellende, constatering.

Literatuur

Arends, J. en L. Flöthe (2016). Wie doet vrijwilligerswerk? *Sociaaleconomische trends*, 4, 1–14.

Arts, K. en S. te Riele (2010). Vrijwilligerswerk. In: Schmeets, H. (red.), *Sociale samenhang: Participatie, vertrouwen en integratie*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 53–70.

De Wit, A. en R. Bekkers, (2017). Geven van tijd: vrijwilligerswerk. In: Bekkers, R., Schuyt, T. en B. Gouwenberg (red.) *Geven in Nederland 2017*. Amsterdam: Vrije Universiteit/Lenthe/WalburgPers, 191–210.

Bekkers, R, A. de Wit, B. Hoolwerf en E. Boezeman (2015). Geven van tijd: vrijwilligerswerk. In: Bekkers, R., Schuyt, T. en B. Gouwenberg (red.). *Geven in Nederland 2015*. Amsterdam: Reed Business, 135–154.

Brady, H., S. Verba en Kl. Schlozman (1995). Beyond SES: a resource model of political participation. *American Political Science Review*, 89, 269–295.

Bussel, H. en D. Forbes (2002). Understanding the volunteer market: The what, where, who and why of volunteering. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, 7(3), 224–257.

CBS StatLine (2017). Sociale contacten en maatschappelijke participatie. <http://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=82249NED&D1=32&D2=0&D3=0&D4=a&VW=T>

Dekker, P. en J. de Hart (2009). *Civic society en vrijwilligerswerk 5*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau.

Freeman, R (1997). Working for nothing. The supply of volunteer labor. *Journal of Labor Economics*, 15, 140–167.

Linssen, R. en H. Schmeets (2010). Participatie en vertrouwen in Europa. In: Schmeets, H. (red.). *Sociale samenhang: Participatie, vertrouwen en Integratie*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek, 135–152.

Menchik, P. en B. Weisbrod (1987). Volunteer labor supply. *Journal of Public Economics*, 32, 159–183.

Otten F., W. Bos, P. Dehing en B. Hermans (red.) (2015). *Armoede en sociale uitsluiting 2015*. Den Haag/Heerlen/Bonaire: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Rosenthal, S., C. Feiring en M. Lewis (1998). Political volunteering from late adolescence to young adulthood: patterns and predictions. *Journal of Social Issues*, 54, 471–493.

Schmeets, H., M. Parigini en M. van Hoof (2016). Het sociaal kapitaal in Europese regio's. *Bevolkingstrends*, 9, 1–21.

Schmeets, H. en S. te Riele (2014). Declining Social Cohesion in The Netherlands? *Social Indicators Research*, 115, 791–812.

Schmeets, H. en J. Arends (2017). Vrijwilligerswerk: wie doet het? *Statistische Trends*, december 2017, 1–19.

Smith, D (1994). Determinants of voluntary association participation and volunteering: A literature review. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 23, 243–263.

Technische toelichting

Via onderstaande link is een korte beschrijving van de Enquête Beroepsbevolking (EBB) te vinden waar indien gewenst doorgelinkt kan worden naar de uitgebreide methoden beschrijving als ook de vragenlijst.

<https://www.cbs.nl/nl-nl/onze-diensten/methoden/onderzoeksomschrijvingen/korte-onderzoeksbeschrijvingen/enquete-beroepsbevolking--ebb-->

In het artikel is onderzocht of de vastgestelde samenhangen tussen arbeidspositie en kenmerken van het werk en vrijwilligerswerk blijven bestaan als de onderscheiden groepen niet zouden verschillen naar de achtergrondkenmerken leeftijd, geslacht en opleidingsniveau. Dit gebeurt met logistische regressie-analyses, waarmee de onderlinge kansverhoudingen, de zogenoemde odds ratios, worden vastgesteld. De kansverhoudingen geven weer hoeveel groter of kleiner de kans is op het doen van vrijwilligerswerk van een bevolkingsgroep ten opzichte van de referentiegroep. Dit gebeurt zowel voor als na opname van geslacht, leeftijd en opleiding, waardoor de invloed van deze drie kenmerken zichtbaar wordt.

De odds ratios (O.R.) in tabel B2 geven de kansverhoudingen weer ten opzichte van de referentiegroep. De O.R van werkloos (zonder correctie) is bijvoorbeeld 1,3, de referentiegroep is werkzaam. Dat betekent dat werklozen 1,3 keer zo vaak vrijwilligerswerk doen dan werkzame personen. Na correctie is deze O.R. 1,5. Dit betekent dat als de werkloze en de werkzame bevolking dezelfde opbouw zouden hebben naar leeftijd, geslacht en opleidingsniveau, de werklozen 1,5 keer zo vaak vrijwilligerswerk zouden doen dan als werkzame personen.

De kansverhoudingen zijn doorgaans een goede afspiegeling van de verhoudingen zoals die af te lezen zijn in de percentages, maar kleine afwijkingen zijn mogelijk.

De Wald-waarde geeft aan welke effecten significant zijn, doorgaans betekent een hogere Wald-waarde een sterker effect van de desbetreffende kenmerken. In de tabellen is alleen de overall Wald-waarde weergegeven en niet de waarde per categorie.

De Nagelkerke R^2 is te interpreteren als variantie die verklaard wordt door de opgenomen kenmerken in het model.

Tabellenbijlage

B1 Soort vrijwilligerswerk naar achtergrondkenmerken

	Jeugd- of buurthuis- werk, of scouting	School	Verzorging of verpleging	Sport- vereniging	Kerk, moskee of andere levensbe- schouwing	Cultuur- of muziek- vereniging	Anders
Leeftijd	%						
15 tot 25 jaar	2,8	3,7	1,7	8,2	2,2	2,6	4,2
25 tot 35 jaar	2,1	4,3	2,4	6,6	4,2	2,7	6,4
35 tot 45 jaar	3,0	14,8	3,3	11,9	4,2	3,0	6,7
45 tot 55 jaar	2,6	5,2	5,2	12,2	5,0	3,4	7,5
55 tot 65 jaar	2,3	2,0	8,3	6,6	6,6	4,4	10,4
Geslacht							
Man	2,4	2,8	2,3	11,4	3,8	3,2	7,1
Vrouw	2,8	9,0	6,3	7,0	5,1	3,3	7,1
Opleidingsniveau							
Basis	1,9	2,5	3,4	4,7	1,5	2,6	3,1
Vmbo, mbo1, avo onderbouw	2,4	3,7	4,4	7,0	2,1	3,2	4,7
Mbo 2,3,4, havo, vwo	2,6	5,8	4,5	8,6	3,1	4,6	7,0
Hbo, bachelor	3,1	8,0	4,4	12,6	4,7	6,0	9,3
Wo, master, dr	2,6	8,4	3,7	12,3	4,5	5,1	10,6
Arbeidsmarktpositie							
Werkzaam	2,5	5,8	3,3	10,3	3,3	4,6	6,5
Werkloos	4,3	7,6	6,8	9,1	4,2	4,4	10,7
Niet beroepsbevolking: totaal	2,6	5,8	7,4	5,0	2,9	4,2	8,5
totaal wil wel werken	3,2	7,7	7,6	5,8	4,1	4,2	11,1
wil wel werken: niet beschikbaar (2 wk), wel gezocht (4 wk)	3,1	7,3	6,7	4,8	4,6	3,2	11,0
wil wel werken: wel beschikbaar (2 wk), niet gezocht (4 wk)	3,7	9,3	4,6	9,0	4,1	6,2	10,7
wil wel werken: niet beschikbaar (2 wk), niet gezocht (4 wk)	2,8	7,2	11,6	5,1	3,2	4,5	11,7
totaal wil/kan niet werken	2,4	5,2	7,3	4,7	2,5	4,2	7,6
wil/kan niet werken: reden zorg gezin/hh	1,4	15,4	6,9	5,4	2,0	6,8	6,7
wil/kan niet werken: reden opleiding/studie	2,4	4,7	1,6	6,9	2,1	1,9	4,0
wil/kan niet werken: reden pensioen/hoge leeftijd	3,3	3,8	15,9	6,7	5,2	7,5	12,5
wil/kan niet werken: reden ziekte/arbeidsongeschiktheid	2,1	3,3	7,4	1,9	1,7	3,1	7,8
wil/kan niet werken: reden anders	3,1	5,5	11,6	6,4	4,0	7,4	10,5
Dienstverband							
Werknemers	2,4	5,6	3,2	10,1	3,1	4,4	6,0
met vaste arbeidsrelatie	2,4	6,1	3,4	10,8	3,2	4,8	6,2
met flexibele arbeidsrelatie	2,7	4,3	2,5	8,2	2,8	3,2	5,4
Zelfstandigen	2,8	6,7	3,8	11,5	4,5	5,6	9,2
zelfstandige zonder personeel	2,9	6,7	4,4	10,8	4,7	5,7	9,4
zelfstandige met personeel	2,5	6,5	2,0	13,7	3,8	5,1	8,5
Beroep							
Pedagogische beroepen	3,3	11,8	4,3	12,1	4,9	7,0	6,7
Creatieve en taalkundige beroepen	3,0	6,3	3,7	8,3	9,1	3,9	9,8
Commerciële beroepen	2,3	5,4	2,6	10,0	2,5	3,7	5,5
Bedrijfseconomische en administratieve beroepen	2,4	7,3	3,3	13,0	3,9	4,6	8,1
Managers	1,8	5,9	2,3	15,1	3,8	4,4	8,8
Openbaar bestuur, veiligheid en juridische beroepen	1,7	5,1	3,2	12,5	3,4	3,9	9,7
Technische beroepen	2,8	2,4	1,4	8,9	2,8	4,0	5,7
ICT beroepen	2,3	4,2	1,4	12,1	3,1	4,1	7,9
Agrarische beroepen	2,5	4,2	3,6	9,5	2,2	6,6	8,0
Zorg en welzijn beroepen	2,7	8,1	7,0	7,9	3,1	6,5	6,2
Dienstverlenende beroepen	2,4	4,8	3,8	7,3	2,5	3,5	4,2
Transport en logistiek beroepen	2,0	2,0	1,2	8,2	1,8	2,7	3,0
Reden deeltijdwerk <=32 uur							
Zorg voor gezin/huishouden of andere zorgtaken	2,9	20,7	5,2	11,8	3,2	6,8	5,1
Opleiding/studie	2,9	3,7	1,9	8,5	2,4	2,6	5,2
VUT/pensioen/hoge leeftijd	1,5	1,6	7,4	8,9	4,7	7,3	10,2
Ziekte/arbeidsongeschiktheid	2,6	3,0	3,8	4,5	3,6	5,6	9,6

B2 Effecten van de arbeidsmarktpositie op vrijwilligerswerk (logistische regressie)

	Wald	O.R. zonder correctie	Sign.	Wald	O.R. met correctie	Sign.
Arbeidsmarktpositie (werkzaam is referentie)	152,6		***	167,1		***
Werkloos		1,3	***		1,5	***
Niet-beroepsbevolking						
wil wel werken: niet beschikbaar (2 wk), wel gezocht (4 wk)		1,1			1,5	***
wil wel werken: wel beschikbaar (2 wk), niet gezocht (4 wk)		1,4	***		1,7	***
wil wel werken: niet beschikbaar (2 wk), niet gezocht (4 wk)		1,2	**		1,5	***
wil/kan niet werken: reden zorg gezin/hh		1,1	*		1,2	*
wil/kan niet werken: reden opleiding/studie		0,6			1,1	
wil/kan niet werken: reden pensioen/hoge leeftijd		1,7	***		1,8	***
wil/kan niet werken: reden ziekte/arbeidsongeschiktheid		0,7	***		0,9	*
wil/kan niet werken: reden anders		1,3	***		1,5	***
Nagelkerke R ² (%)		0,7			5,1	
Dienstverband (werknemer met vaste arbeidsrelatie is referentie)	83,0		***	13,1		**
Werknemer met flexibele arbeidsrelatie		0,8	***		1,0	
Zelfstandige zonder personeel		1,2	***		1,2	***
Zelfstandige met personeel		1,1			1,1	
Nagelkerke R ² (%)		0,5			4,3	
Beroep (pedagogische beroepen is referentie)	345,3		***	89,5		***
Creatieve en taalkundige beroepen		0,8	*		0,8	*
Commerciele beroepen		0,5	***		0,7	***
Bedrijfseconomische en administratieve beroepen		0,8	***		0,8	***
Managers		0,8	**		0,8	***
Openbaar bestuur, veiligheid en juridische beroepen		0,7	***		0,8	**
Technische beroepen		0,5	***		0,6	***
ICT beroepen		0,6	***		0,6	***
Agrarische beroepen		0,6	***		0,8	
Zorg en welzijn beroepen		0,7	***		0,8	***
Dienstverlenende beroepen		0,4	***		0,6	***
Transport en logistieke beroepen		0,4	***		0,6	***
Nagelkerke R ² (%)		2,2			4,8	
Arbeidsduur (36 uur of meer is referentie)	74,6		***	216,2		***
1 tot 12 uur		1,2	**		2,1	***
12 tot 20 uur		1,3	***		1,7	***
20 tot 28 uur		1,4	***		1,6	***
28 tot 36 uur		1,1	*		1,1	**
Nagelkerke R ² (%)		0,4			5,5	
Reden deeltijdwerk (werkt 33 uur of meer is referentie)	292,0		***	215,4		***
Zorg voor gezin/huishouden of andere zorgtaken		1,9	***		2,0	***
Opleiding/studie		0,8	***		1,5	***
VUT/pensioen/hoge leeftijd		1,4	*		1,5	*
Ziekte/arbeidsongeschiktheid		1,0			1,1	
Wil meer werken		1,1			1,4	***
Overig		1,1			1,2	**
Nagelkerke R ² (%)		1,7			5,5	

* p < 0,05
 ** p < 0,01
 *** p < 0,001

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2016–2017	2016 tot en met 2017
2016/2017	Het gemiddelde over de jaren 2016 tot en met 2017
2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2016 en eindigend in 2017
2014/'15–2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2014/'15 tot en met 2016/'17

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever

Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress

CCN Creatie en visualisatie, Den Haag

Ontwerp

Edenspiekermann

Inlichtingen

Tel. 088 570 7070
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2017.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.